

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد
رشته‌ی تاریخ و فلسفه‌ی آموزش و پرورش
گروه علوم تربیتی

عنوان:

بررسی نقش و جایگاه بینش عرفانی از دیدگاه امام علی (ع)

دانشجو:

مهشید رمضانی

استاد راهنما:

دکتر سعید خرم‌رویی

استاد مشاور:

دکتر احمدحسین فلاحی

تیر ۱۳۹۰

رسالة محمد

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

نام مرکز: همدان

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد
رشته‌ی تاریخ و فلسفه‌ی آموزش و پرورش
گروه علوم تربیتی

عنوان:

بررسی نقش و جایگاه بینش عرفانی از دیدگاه

امام علی (ع)

دانشجو:

مهشید رضانی

استاد راهنما:

دکتر سعید خرم‌رویی

استاد مشاور:

دکتر احمد حسین فلاحی

تیر ۱۳۹۰

تاریخ:

شماره:

بسمه تعالی

صور تجلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد خانم مهشید رضانی

دانشجوی رشته‌ی علوم تربیتی (تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش) به شماره دانشجویی ۸۷۰۰۰۵۱۷۳

تحت عنوان «بررسی نقش و جایگاه بینش عرفانی از دیدگاه امام علی (ع)»

با حضور هیأت داوران در روز پنج‌شنبه مورخ ۱۳۹۰/۴/۲۳ ساعت ۹ صبح در سالن شهید آوینی دانشگاه پیام نور

همدان برگزار شد و پس از بررسی، پایان‌نامه مذکور با نمره به عدد ۱۹ و به حروف نوزده تمام با درجه عالی مورد

تأیید واقع شد.

ردیف	نام و نام خانوادگی	هیأت داوران	مرتبہ دانشگاهی	دانشگاه / موسسه	امضاء
۱	دکتر سعید خرم‌رویی	استاد راهنما	استادیار	پیام‌نور همدان و ملایر	
۲		استاد راهنما همکار			
۳	دکتر احمدحسین فلاحی	استاد مشاور	استادیار	پیام‌نور همدان	
۴	دکتر محمدرضا سرمدی	استاد داور داخلی	استادیار	پیام‌نور تهران	
۵	دکتر بهمن سعیدی‌پور	استاد داور داخلی	استادیار	پیام‌نور کرمانشاه	
۶	دکتر عباس امینی‌منش	مدیر تحصیلات تکمیلی	استادیار	پیام‌نور همدان	

تقدیم به او..

که سال هاست به امید همسایگی نفس ملکوتی اش در به در کوچه های انتظاریم
و عمری است که چشم های بی رمق به آسمان فرج دوخته ایم تا شاید طلوع خورشید
جمالش را به نظاره بنشینیم، وعده دیدارش را سینه به سینه از زبان فرشته ها
شنیده ایم و صبح آدینه ها را وقف قدوم مبارکش کرده ایم، به امید روز ظهوری که
بسیار نزدیک است.

تقدیم به..

دو شمع هستیم که تا ابد شرمسار نگاه مهربان شان خواهیم بود و با هیچ قیمتی قادر
نخواهیم بود وسعت بی کران و پاک محبت شان را بیان کنم ، آنان که در باغستان
خاطره ام گل مهر رویاندند و در کعبه ایمان به طواف صداقتم بردند و در غربت
کاروان جوانی وفادارترین شفیق و رفیق راهم بودند.
نهایت فداکاری و ایثار پدرم، که سرچشمه نیکی است.
الهی مهربانی مادرم، که سرچشمه عشق در زندگانی است.

تقدیم به..

همسر مهربانم، کسی که با لحظه های سبز بودنش مرا دلگرم نمود و در همراهی
دلنشین بهار، امید را به باغچه کوچک دلخوشی هایم هدیه کرد و با حضورش گرد
دلتنگی را از آینه چشمانم زدود.

تقدیم به..

یگانه فرزندم، پوریای عزیزم که تلاش و همت را با محبتی بی دریغ بر گستره ای
از عشق و ایمان ره توشه ام ساخت.

سپاسگزاری

خداوند متعال را شاکرم که توفیق کسب علم و دانش را به اینجانب عطا فرمود . همچنین بی شائبه ترین سپاس ها و ستایش را به اساتید ارجمند این معلمان اندیشه پرور که راهیان طریق علم و پژوهش را، همراهانی مشفق و بی دریغ اند، تقدیم می کنم. لذا از استاد راهنمای بزرگوارم جناب آقای دکتر سعید خرم رویی که در طول انجام این تحقیق صبورانه مرا یاری نموده و از هیچ راهنمایی و حمایتی دریغ نکردند صمیمانه تشکر و قدردانی می کنم.

از استاد گرامی جناب آقای دکتر احمدحسین فلاحی به خاطر مشاوره های ارزنده شان سپاسگزارم. از اساتید محترم جناب آقای دکتر بهمن سعیدی پور و جناب آقای دکتر محمد رضا سرمدی که قبول دعوت فرموده و داوری و مطالعه پایان نامه ام را به عهده گرفتند، متشکرم. از جناب آقای دکتر امینی منش مسئول محترم تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام نور مرکز همدان سپاسگزارم. از خانم کاتبی کارشناس محترم دانشگاه پیام نور همدان به خاطر همکاری های فراوان و بی دریغ شان متشکرم. در نهایت از کلیه عزیزانی که در انجام این پایان نامه مرا یاری رساندند. کمال تشکر را دارم و برای این عزیزان آرزوی موفقیت می کنم.

مهشید رضایانی

چکیده:

بیان موضوع: «بررسی نقش و جایگاه بینش عرفانی از دیدگاه امام علی (ع)». مقوله‌ی تعلیم و تربیت به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی همواره وابسته به نظریه‌های اندیشمندان، فیلسوفان و عارفان بزرگ دنیاست. یکی از مکاتب تربیتی مطرح در جهان کنونی، مکتب اسلام و یکی از این اندیشمندان شاخص حضرت علی (ع) می‌باشد که با توجه به بینش و مشرب عرفانی غالب در زندگی گوهر بار خویش پیوندی مستحکم بین نظریه‌های تربیتی جامع خویش با عمل برقرار ساخته که تأمین کننده حیات و سعادت جامعه‌ی بشری می‌باشد. در عرفان اسلامی علم، دین، تقوا، اشراق، عشق به خدا و کمال مطلق یک جا جلوه می‌کند و شور و مستی و کوشش می‌آورد. بر این اساس ما در این پژوهش سعی داریم نقش و جایگاه بینش عرفانی امام علی (ع) را در حوزه تعلیم و تربیت مورد توصیف و تحلیل قرار دهیم. بنابراین مسئله‌ی اصلی تحقیق این است که بینش عرفانی حضرت علی (ع) تا چه اندازه در تعلیم و تربیت اسلامی تأثیرگذار بوده است؟

هدف اصلی: هدف اصلی این پژوهش، «بررسی بینش عرفانی حضرت علی (ع) و تأثیر آن در تعلیم و تربیت اسلامی» است که برای این منظور چهار عنصر اهداف، روش‌ها، محتوای تعلیم و تربیت و ویژگی‌های مربی مورد بررسی قرار گرفته است.

روش پژوهش: روش پژوهشی متناسب با این پایان‌نامه شیوه‌ی اسنادی _ تحلیلی است. در این روش اطلاعات مورد نظر به شیوه‌ی فیش‌برداری از منابع موجود در مراکز اسناد و کتابخانه‌ها جمع‌آوری و جهت استنتاج از روش‌های تحلیل مفاهیم و متن استفاده می‌شود.

نتایج: ۱- اهداف تعلیم و تربیت با توجه به بینش عرفانی حضرت علی (ع) عبارتند از: تقوی الهی، تلاش و کوشش در امور دنیوی و رفع نیازمندی‌ها، رشد روحی روانی، علم‌اندوزی، تحقق عدالت اجتماعی، عزت‌نفس و طهارت‌نفس. ۲- روش‌های تعلیم و تربیت اسلامی با توجه به بینش عرفانی امام علی (ع) عبارتند از: روش تشویق، روش تنبیه، روش اعتدال در تنبیه و سرزنش، بشارت، انذار، محبت، تغافل، عادت دادن به کارهای خوب، روش گذشته‌نگری و عبرت‌آموزی، روش هم‌نشینی با دانشمندان، روش تجسمی و روش موعظه و پند. ۳- محتوای تعلیم و تربیت اسلامی با توجه به بینش عرفانی امام علی (ع) عبارتند از: آموزش قرآن و احکام حلال و حرام، محتوای برنامه شبانه، روز فرد متقی و پرهیزگار و تحریک اندیشه و تفکر. ۴- نقش و جایگاه مربی در تعلیم و تربیت اسلامی با توجه به بینش عرفانی امام علی (ع) عبارتند از: تواضع در مقابل عظم‌تعالی، پیروی کردن از معلمان و مربیان الهی، حلم و بردباری، عامل به علم، اعتراف به عجز و ناتوانی معلم در مسایلی که بدان احاطه ندارد، پرهیزگار و عالم بودن معلم، حفظ حیثیت و شئون علم و دانش.

واژه‌های کلیدی: بینش، عرفان، تعلیم، تربیت، حضرت علی (ع)، عشق.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول: کلیات تحقیق	
۲	۱-۱- مقدمه
۴	۱-۲- طرح مسئله و بیان آن
۵	۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق
۶	۱-۴- اهداف تحقیق
۶	هدف اصلی
۶	اهداف فرعی
۶	۱-۵- سؤال‌های تحقیق
۶	۱-۶- تعاریف اصطلاحات
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه‌ی تحقیق	
۱۱	۲-۱- مقدمه
۱۲	۲-۲- الف - مبانی نظری
۱۲	۲-۲-۱- معنی و مفهوم تربیت
۱۳	۲-۲-۲- ابعاد تربیت
۱۵	۲-۲-۳- اهمیت و ضرورت تعلیم و تربیت
۱۵	۲-۲-۴- مفهوم تربیت از دید نظام تربیتی اسلام
۱۶	۲-۳- اهداف تعلیم و تربیت اسلامی
۱۹	۲-۳-۱- انواع تربیت با توجه به اهداف تربیتی اسلام
۱۹	۲-۳-۲- ویژگی‌های نظام تربیتی اسلام
۲۱	۲-۴- مبانی تعلیم و تربیت اسلامی
۲۲	۲-۴-۱- مبنای اول: تأثیر ظاهر بر باطن
۲۲	۲-۴-۲- مبنای دوم: تأثیر باطن بر ظاهر
۲۲	۲-۴-۳- مبنای سوم: ظهور تدریجی شاکله
۲۲	۲-۴-۴- مبنای چهارم: تأثیر شرایط بر انسان
۲۳	۲-۴-۵- مبنای پنجم: مقاومت و تأثیرگذاری بر شرایط
۲۳	۲-۴-۶- مبنای ششم: جذبه حسن و احسان

- ۲۳-----۷-۴-۲- مبنای هفتم: تطوّر و وسع آدمی
- ۲۴-----۸-۴-۲- مبنای هشتم: کرامت
- ۲۴-----۹-۴-۲- مبنای نهم: اندیشه‌ورزی
- ۲۴-----۱۰-۴-۲- مبنای دهم: آشنایی و دیوانگی با خدا
- ۲۴-----۱۱-۴-۲- مبنای یازدهم: ضعف
- ۲۵-----۱۲-۴-۲- مبنای دوازدهم: دل‌بستگی، آزمندی و شتاب
- ۲۵-----۵-۲- اصول تعلیم و تربیت اسلامی
- ۲۸-----۱-۵-۲- روش‌های تربیتی در اسلام
- ۳۲-----۶-۲- مفهوم‌شناسی عرفان
- ۳۲-----۱-۶-۲- معنای لغوی و اصطلاحی عرفان
- ۳۴-----۲-۶-۲- عارف کیست؟
- ۳۴-----۳-۶-۲- ویژگی حالت‌های عارفان
- ۳۵-----۷-۲- عرفان و تصوف اسلامی
- ۳۶-----۱-۷-۲- مهمترین مشخصات مکتب عرفانی اسلامی
- ۴۱-----۲-۷-۲- تاریخچه عرفان در ایران
- ۴۱-----۳-۷-۲- ابن‌سینا و عرفان
- ۴۲-----۸-۲- عرفان یکی از روش‌های اندیشه اسلامی
- ۴۵-----۱-۸-۲- انواع عرفان
- ۵۰-----۲-۸-۲- مراتب عرفان
- ۵۱-----۳-۸-۲- مراحل حالت‌ها و مقام‌ها در عرفان از دیدگاه اندیشمندان و بزرگان اسلامی:
- ۵۱-----۴-۸-۲- مراحل حالت‌ها در عرفان از دیدگاه عرفا
- ۵۳-----۵-۸-۲- تفسیر مراحل یقین
- ۵۴-----۶-۸-۲- مقام‌ها عارفان از دیدگاه عرفا
- ۵۷-----۷-۸-۲- مراحل رشد و توسعه‌ی عرفان
- ۵۸-----۸-۸-۲- عناصر و اصول اساسی عرفان
- ۶۰-----۹-۲- معانی لغوی عشق و تعاریف عشق
- ۶۰-----۱-۹-۲- عشق عرفانی و الهی
- ۶۱-----۲-۹-۲- مراحل رشد عشق انسانی
- ۶۲-----۳-۹-۲- مراتب محبت از نظر عرفا و ادبا

- ۶۳-۹-۲- جایگاه و نقش عشق در عرفان اسلامی -----
- ۶۵-۹-۲- تفاوت عارف و صوفی -----
- ۶۶-۹-۲- رابطه‌ی عقل و عرفان -----
- ۶۶-۹-۲- مقایسه‌ی علم و عرفان -----
- ۶۸-۹-۲- تفاوت علم و عرفان -----
- ۶۹-۹-۲- انتقاد عرفا از علم -----
- ۶۹-۹-۲- پیوند علم و عرفان -----
- ۷۱-۹-۲- نقد و بررسی منطقی عرفان -----
- ۷۲-۹-۲- عرفان و تصوف در مذاهب دیگر -----
- ۷۵-۱۰-۲- حضرت علی (ع) و سیره نظری و عملی آن حضرت -----
- ۷۵-۱۰-۲- زندگی‌نامه حضرت علی (ع) -----
- ۷۷-۱۰-۲- ژرفای کلام حضرت علی (ع) -----
- ۷۸-۱۰-۲- حیات عارفانه امام علی (ع) از دیدگاه ابوعلی سینا -----
- ۷۹-۱۰-۲- ویژگی‌های یک عارف از دیدگاه امام علی (ع) -----
- ۷۹-۱۰-۲- ۵-سیمای یک عارف و شهود عرفانی از دیدگاه حضرت علی (ع) -----
- ۸۱-۱۰-۲- تعریف عرفان از دیدگاه حضرت علی (ع) -----
- ۸۲-۱۰-۲- هدف عرفان از دیدگاه امام علی (ع) -----
- ۸۲-۱۰-۲- ۸-حالت‌های عرفانی از نظر امام علی (ع) -----
- ۸۲-۱۰-۲- ۹-محورهای عرفانی از دیدگاه امام علی (ع) -----
- ۸۶-۱۰-۲- ۱۰-دعاهای عرفانی حضرت علی (ع) -----
- ۸۷-۱۰-۲- ۱۱-عرفان عملی علی (ع) -----
- ۸۸-۱۰-۲- ۱۲-نمونه‌هایی از عرفان عملی حضرت علی (ع) -----
- ۹۰-۱۰-۲- ۱۳-انواع عبادت عرفانی از دیدگاه حضرت علی (ع) -----
- ۹۴-۱۰-۲- ۱۴-معنای قطب در عرفان علی علیه‌السلام -----
- ۹۵-۱۰-۲- ۱۵-دیدگاه حضرت علی (ع) درباره‌ی، تعلیم و تربیت -----
- ۹۶-۱۰-۲- ۱۶-دیدگاه‌های عرفانی حضرت علی (ع) در مورد فراگیری علم و دانش -----
- ۹۸-۱۰-۲- ۱۷-دوران تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع) بر اساس نامه‌ی ۳۱ -----
- ۱۰۰-ب- پیشینه‌ی تحقیق -----

فصل سوم: روش تحقیق

- ۱-۳-۱- مقدمه ----- ۱۰۵
- ۲-۳-۲- روش تحقیق ----- ۱۰۵
- ۳-۳-۳- روش گردآوری اطلاعات ----- ۱۰۵
- ۴-۳-۴- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات ----- ۱۰۶

فصل چهارم: یافته‌های تحقیق

- ۱-۴-۱- مقدمه ----- ۱۰۸
- ۲-۴-۲- ارائه و تحلیل داده‌ها به ترتیب سؤال‌های تحقیق ----- ۱۰۸
- ۳-۴-۱-۲- اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه دیدگاه امام علی (ع) ----- ۱۰۸
- ۴-۴-۲-۲- روش‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع) ----- ۱۱۳
- ۴-۴-۳-۲- محتوای تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع) ----- ۱۲۲
- ۴-۴-۴-۲- نقش و جایگاه مربی تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع) ----- ۱۲۵
- ۴-۴-۵-۲- بررسی بینش عرفانی امام علی (ع) در حوزه‌ی تعلیم و تربیت اسلامی ----- ۱۳۰

فصل پنجم: جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

- ۱-۵-۱- مقدمه ----- ۱۳۲
- ۲-۵-۲- یافته‌های تحقیق به ترتیب سؤال‌ها ----- ۱۳۳
- ۳-۵-۳- محدودیت‌های تحقیق ----- ۱۴۰
- ۴-۵-۱-۳- محدودیت تحت کنترل ----- ۱۴۰
- ۵-۵-۲-۳- محدودیت‌های خارج از کنترل محقق ----- ۱۴۰
- ۴-۵-۴- پیشنهادها ----- ۱۴۱
- ۵-۴-۱- پیشنهادهای کاربردی ----- ۱۴۱
- ۵-۴-۲- پیشنهادهای پژوهشی ----- ۱۴۱
- منابع فارسی ----- ۱۴۴
- منابع عربی ----- ۱۵۳

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول شماره ۱-۴- اهداف تعلیم و تربیت با توجه به دیدگاه حضرت علی (ع)	۱۱۳
جدول شماره ۲-۴- روش‌های تعلیم و تربیت با توجه به دیدگاه حضرت علی (ع)	۱۲۲
جدول شماره ۳-۴- محتوای تعلیم و تربیت با توجه به دیدگاه حضرت علی (ع)	۱۲۵
جدول شماره ۴-۴- ویژگی‌های یک مربی با توجه به دیدگاه حضرت علی (ع)	۱۲۹
جدول شماره ۵-۴- بینش عرفانی امام علی (ع) در حوزه تعلیم و تربیت	۱۳۰

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۴۰	نمودار شماره ۱-۲ ویژگی‌های عرفان اسلامی
۵۴	نمودار شماره ۲-۲ انواع حالت‌های عارفان
۵۶	نمودار شماره ۳-۲ انواع مقام‌های عرفان اسلامی
۶۲	نمودار شماره ۴-۲ مراحل رشد عشق انسانی

فصل اول

کلیات تحقیق

یکی از اساسی‌ترین ضروریات زندگی که انسان را برای حضور در اجتماع آماده می‌کند، تربیت است که فرایندی بسیار گسترده دارد و گستره‌ی آن تمامی ابعاد، توانایی‌ها، قابلیت‌ها و همه‌ی شئون و زمینه‌های وجود آدمی را در برمی‌گیرد. از این رو می‌توان گفت تربیت اقسام فراوانی دارد. از آن جمله: تربیت اخلاقی، تربیت عقلانی، تربیت بدنی، تربیت اجتماعی، تربیت عاطفی، تربیت جنسی، تربیت سیاسی و تربیت حرفه‌ای. استاد مطهری در تعریف تربیت (مطهری، ۱۳۸۲: ۱۶) اینچنین بیان می‌دارد: "تربیت پرورش دادن و به فعلیت رساندن استعدادها و ایجاد تعادل در هماهنگی میان آنهاست تا از این طریق، انسان به حد اعلای کمال برسد. تعلیم و تربیت آدمی کاری پراچ و در عین حال وقت‌گیر است و نتایج قطعی و نهایی آن نسبتاً دیر آشکار می‌شود. اگر انسان در شرایط مناسبی پرورش یابد به خیل نیکان می‌پیوندد، و اگر تربیت وی مورد غفلت واقع شود، چه بسا که از حد حیوان نیز فروتر رود.

به قول شکوهی ارزش تعلیم و تربیت آدمی و زیان‌های که بر اثر فقدان آن دامن‌گیر فرد و جامعه تواند شد از سویی و احتمال انحراف آن از مسیر در مدت نسبتاً طولانی رشد کودک از سوی دیگر، ایجاب می‌کند که فعلیت‌های مربوطه مورد توجه خاص و مداوم قرار گیرد و تدابیر مربوط به اداره و هدایت آن با دوراندیشی و آینده‌نگری هر چه تمام‌تر اتخاذ شود امانوئل کانت^۱ معتقد بود "مسئله‌ی تعلیم و تربیت مهم‌ترین و دشوارترین مسئله‌ی مبتلا به انسان است" (شکوهی، ۱۳۶۹: ۲). اینجاست که ما باید با اصول تعلیم و تربیت اسلامی آشنا شویم. آیا اسلام برای مسئله‌ی تعلیم به عنوان آموزش دادن و آگاهی دادن اهمیتی قائل است یا نه؟ و به عبارت دیگر آیا اسلام عنایتی به پرورش عقل و فکر انسان دارد یا چنین عنایتی ندارد، این همان مسئله‌ی علم است که از قدیم میان علما مطرح بوده، هم اصل مطلب که اسلام دینی است که به علم دعوت کرده است که افرادی نظیر غزالی، فیض و دیگران در این زمینه بحث کرده‌اند. و از نظر تربیت و پرورش هم که مقررات اخلاقی اسلام؛ همه مقررات پرورشی انسان‌هاست.

بحث ما درباره نقش عرفان در تعلیم و تربیت کنونی است و این که عرفان در تعلیم و تربیت کنونی ما چه جایگاهی دارد تعلیم و تربیت بحث ساختن افراد انسان‌هاست. در اسلام هم اصالت فرد محفوظ است و هم اصالت اجتماع یعنی فرد خودش خالی از اصالت نیست. پس بالأخره طرحی و برنامه‌ای برای ساختن فرد وجود دارد، اعم از اینکه فرد را باید ساخت. برای طرح‌هایی که برای

¹ Kant

اجتماع و جامعه است. یا فرد را باید ساخت از این نظر که هدف ساختن افراد و یا از یک نظر جمعی فرد باید ساخته شود. هم از آن جهت که باید مقدمه‌ای و ابزاری برای ساختن اجتماع باشد و هم از نظر اینکه خودش هدف است.

به قول باقری (۱۳۸۵: ۲۵) تربیت اسلامی بی تردید، یکی از اساسی‌ترین بخش‌های معارف اسلامی است، اما به یقین، هنوز تحقیق و تدوین اصولی درباره‌ی آن صورت نپذیرفته است، و با آنکه برخی از آثار مربوط به این موضوع کم و بیش قوت‌هایی دارند و راه‌هایی را هموار کرده‌اند، اما هنوز تربیت اسلامی، به مبحثی جدی و بحث برانگیز تبدیل نشده است. از این رو شایسته است که محققان به کاری در خور همت گمارند و نظام تربیتی اسلام را به گونه‌ای سامان یافته و مدون عرضه کنند. چنین مقصد و مقصودی، البته چیزی نیست که بتوان با چندین مقاله و چند کتاب به آن نایل شد، بلکه آنچه بدان نیاز داریم کوششی پیوسته و پرمایه است، برای این کار محققان باید آشنایی و تسلطی قابل توجه هم بر منابع و مآخذ اسلامی و هم بر اندیشه‌های تربیتی معاصر داشته باشند و آن گاه با روشنی و نگرشی فراگیر و جامع در منابع اسلامی غور کنند و چارچوب نظام تربیتی آن را استخراج کنند.

۱-۲- طرح مسئله و بیان آن:

تربیت در لغت به معنای "پروردن، پروراندن، پرورش دادن، ادب و اخلاق به کسی یاد دادن (عمید، ۱۳۶۳: ۳۸۶) و همچنین به معنای "پرورش دادن استعدادها" است (معین، ۱۳۷۱: ۱۰۶۳). این استعدادها ممکن است، فیزیکی و مادی، علمی و عقلانی و استعدادهای اخلاقی باشند (دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۸۵: ۱۷). مقوله‌ی تعلیم و تربیت به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی همواره وابسته به نظریه‌های اندیشمندان، فیلسوفان و عارفان بزرگ دنیاست. با تأمل در سیر آرای تربیتی اندیشمندان مطرح در مکاتب تربیتی مشهور جهان ما قادر به کشف و درک یک سری مبانی نظری می‌شویم، که اصول تربیتی آن مکاتب را تشکیل می‌دهند. از این رو یکی از مکاتب تربیتی مطرح در جهان کنونی، مکتب اسلام و یکی از این اندیشمندان شاخص حضرت علی (ع) می‌باشد که با توجه به بینش و مشرب عرفانی غالب در زندگی گوهر بار خویش پیوندی مستحکم بین نظریه‌های تربیتی جامع خویش با عمل برقرار ساخته که تأمین کننده حیات و سعادت جامعه‌ی بشری می‌باشد. موضوع تعلیم و تربیت "انسان" است و طراحی نظام صحیح و جامعی برای تعلیم و تربیت انسان، تنها از ناحیه‌ی وحی ممکن خواهد بود. قرآن کتاب انسان‌سازی و علی (ع) ترجمان و مبین قرآن است چه کسی غیر از آن حضرت می‌تواند مفسر کتاب خدا باشد؟ حضرت علی که اعلم به وحی و سنت و سیره‌ی نبوی و اسبق به ایمان و اقرب به پیامبر اکرم (ص) است (زهادت، ۱۳۷۸: ۱۴).

عرفان از واژه‌هایی است که از عربی وارد فارسی شده است، در لغت عربی به آن دانستنی که نوعی سکون و آرامش را به همراه داشته باشد عرفان اطلاق می‌شود (مدنی، ۱۳۸۷: ۲۴). عرفان به عنوان یک مکتب فکری فلسفی متعالی و ژرف برای شناختن حق و شناخت حقایق امور و مشکلات و رموز علوم است، آن هم نه به طریق فلاسفه و حکما، بلکه از طریق اشراق و کشف و شهود (همان: ۸). عارفان و اندیشمندان جهان اسلام با استفاده از علوم و معارف اسلامی و قرآن و احادیث، عرفان را تدوین کردند (همان: ۱). به گونه‌ای که عرفان اسلامی به طور کلی جنبه مثبت و پویا دارد، در این مکتب تربیتی عارف ضمن اندیشه و طی طریق به سوی کمال دیگران را رهبری می‌کند. در عرفان اسلامی علم، دین، تقوا، اشراق و عشق به خدا و کمال مطلق یکجا جلوه می‌کند و شور، مستی و کوشش می‌آورد (خرم‌رویی، ۱۳۸۹: ۱۲). واضح‌ترین مشکل پژوهش عرفانی این است که ما طبعاً با زندگی و احوال درونی و نهانی عرفا سر و کار داریم لااقل در قسمت اعظم با پدیدارهای بر ملاء و مشهود. مشکل دیگر این است که عرفا غالباً می‌گویند که احوالشان ناگفتنی و بیان نکردنی و در میان

نگذشتنی است. ولی بلافاصله می‌بینیم که شروع کرده‌اند به گفتن و بیان کردن چون و چند آن احوال (خرمشاهی، ۱۳۶۱: ۴۷).

بر این اساس سؤالی که برای محقق مطرح شده است این است که بینش عرفانی امام علی (ع) چه تأثیری در حوزه‌ی تعلیم و تربیت اسلامی دارد؟ محقق در این پژوهش سعی دارد با مطالعه و تفحص در آثار و سخنان این امام همام نقش و جایگاه بینش عرفانی آن حضرت را در حوزه تعلیم و تربیت مورد توصیف و تحلیل قرار داده و هدف‌های تربیتی، روش‌های تربیتی، محتوای تربیتی و ویژگی‌های مربی اسلامی را با توجه به دیدگاه عرفانی حضرت علی (ع) خارج نموده و به جامعه‌ی اسلامی و به خصوص جامعه‌ی فرهنگی ارائه دهد.

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

برنامه کامل و فراگیر تعلیم و تربیت در سیره امام علی (ع) می‌توان به دو گونه‌ی "نفی" و "اثباتی" تقسیم کرد. بخش گسترده‌ای از سخنان و اندرزهای آن امام همام بر پایه روش‌های محبت محوری و قهرآمیز طرح شده است. آن حضرت در مسلک تربیتی خویش علاوه بر پند و موعظه، از دعا، ثنا، تمثیل، تشویق، تشبیه، تبشیر، توبیخ، نفرین و اجرای حدود، تعزیر و قصاص نیز بهره می‌جست. او چنان مربی دلسوز و حکیمی ماهر، برای ایجاد و حفظ تعادل شخصیت انسانی از روش‌هایی گوناگون به میزان نیاز، در جای مناسب و نسبت به جایگاه عقلی، سنی و شخصیتی استفاده می‌کرد، تا وجود آدمی را پاک‌سازی کند و زنجیرهای اسارت و بردگی را از پای وی بگشاید. برنامه‌ی تربیتی حضرت علی (ع) در دایره افراد خانواده یا گروهی خاص و نیز دوران ویژه‌ای از عمر انسان محدود نمی‌شود، بلکه بسیار فراگیر است "درس تربیتی" آن حضرت نه تنها در بهار و خزان گذر زمان، تازگی و طراوت خود را حفظ کرده بلکه پیوسته با پیشرفت روزافزون دانش، فن‌آوری و نیروی فکری بشر، شکوفاتر می‌گردد (ربانی، ۱۳۷۹: ۱۳۹).

امام علی (ع) به عنوان یکی از صاحب‌نظران، حوزه‌ی تعلیم و تربیت اسلامی، تمام عمر پر بار خود را به مجاهدت در حوزه علم و جهاد اسلامی پرداخته است. ایشان با توجه به بینش عرفان نظری و عملی که همواره به عنوان یک منبع غنی تربیت محسوب می‌شود، یکی از منابع استخراج اهداف تربیتی اسلامی می‌باشند. لذا چگونگی آگاهی و درک صحیح از بینش ایشان اهمیت بسزایی در زندگی دارد. با توجه به بررسی‌های اولیه انجام شده این چنین برداشت می‌شود که در این خصوص کارهای محدودی انجام شده است از جمله این کارها تعدادی پایان‌نامه می‌باشد که از بین آنها می‌توان به رساله‌ی احمد نادری مقدم در سال ۱۳۸۰ اشاره داشت که با موضوع "بررسی شیوه‌های

تربیتی در نهج البلاغه" به شناخت شیوه‌های تربیتی تشویق، تنبیه، بشارت، انذار، محبت و تغافل در نهج البلاغه پرداخته است.

۱-۴- اهداف تحقیق

هدف اصلی:

شناسایی بینش عرفانی امام علی (ع) در حوزه‌ی تعلیم و تربیت اسلامی.

اهداف فرعی:

- ۱- شناسایی اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع).
- ۲- شناسایی روش‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع).
- ۳- شناسایی محتوای تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع).
- ۴- شناسایی نقش و جایگاه مربی تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع).

۱-۵- سؤال‌های تحقیق

سؤال اصلی:

بینش عرفانی امام علی (ع) در حوزه تعلیم و تربیت چگونه است؟

سؤال‌های فرعی:

- ۱- اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع) کدامند؟
- ۲- روش‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع) کدامند؟
- ۳- محتوای تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع) چیست؟
- ۴- نقش و جایگاه مربی تعلیم و تربیت از دیدگاه امام علی (ع) چیست؟

۱-۶- تعریف اصطلاح‌ها

تعاریف نظری:

معنای لغوی بینش "بینندگی، رویت، بصیرت و درک اشیاء" معنا شده است (معین، ۱۳۷۱:

۶۳۴).

معنای اصطلاحی بینش: بینش یک تصویر ذهنی، عاقلانه و تحقق‌پذیر می‌باشد، که به تعبیر

دیگر به اندازه یک تصور و خیال نامعلوم و یا به اندازه‌ی یک هدف و مأموریتی که تعیین شده است

می‌تواند ویژه باشد (سجادی، ۱۳۷۲: ۳۱).